

УДК 7.072.2 : 7.072

Цитування:

Шман С. Ю. Візуальні дослідження в контексті експертизи культурних цінностей. *Культура і сучасність* : альманах. 2020. № 2. С. 51-55.

Shman S. (2020). Visual research in the context of the examination of cultural values. *Kultura i suchasnist* : almanakh, 2, 51-55 [in Ukrainian].

Шман Світлана Юрївна,
кандидат культурології, доцент кафедри
мистецтвознавчої експертизи Національної
академії керівних кадрів культури і мистецтва
<https://orcid.org/0000-0002-6658-1288>
cv_mku1234@ukr.net

ВІЗУАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ У КОНТЕКСТІ ЕКСПЕРТИЗИ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ

Мета статті – проаналізувати методологічне забезпечення експертизи культурних цінностей, в тому числі - мистецтвознавчий аналіз, уточнено взаємозалежності мистецтвознавчого та візуального підходів в інтерпретації творів мистецтва. **Методологічною основою** дослідження стали принципи історизму, всебічності та наукової достовірності, а також мистецтвознавчий та культурологічний підходи, типологічний та метод теоретичного узагальнення, що дозволили визначити основні форми візуальних досліджень, їх взаємодію та роль в питаннях досліджень предметів культури. **Наукова новизна** одержаних результатів визначається можливістю застосування нових методів та підходів в експертній діяльності, зокрема осмисленням сучасних тенденцій аналізу предметів культури, ознайомлення з динамікою і формами аналізу візуальних досліджень, осмислення теорії образів, що використовуються дослідниками-візуалістами та формування пропозицій щодо шляхів застосування її під час проведення експертизи культурних цінностей. **Висновки.** На сьогодні до дослідження культурних цінностей активно залучаються нові методи з різних галузей знань, що зумовило появу та формування потужної вітчизняної школи експертизи в сфері культури. Візуальні дослідження – відносно молоде явище, що відрізняється яскраво вираженою соціокультурною динамікою. Розгляд візуальних досліджень в контексті експертизи культурних цінностей є спробою вийти за межі традиційного мистецтвознавства та формування нових ціннісних критеріїв, а можливо, й соціальних компонентів експертних досліджень.

Ключові слова: експертиза культурних цінностей, методи експертних досліджень, візуальний поворот, візуальні дослідження культури, «погляд епохи».

Shman Svitlana, candidate of cultural studies, associate Professor of the Department of Art Critical Expertise of the National Academy of Leading Personnel of Culture and Art

Visual research in the context of the examination of cultural values

Purpose of the article. The article analyzes the methodological support of the examination of cultural values, including the initial step - art analysis, clarifies the interdependence of art and visual approaches in the interpretation of works of art. In particular, the prospects for the development of visual research as a source of new information during the examination of cultural values are identified. The problems of visual research of culture are highlighted and the specifics of its application during the research of works of art are determined. The possibility of implementing methods of visual and expert research of cultural values is considered. **Methodology.** The methodological basis of the study were the principles of historicism, comprehensiveness and scientific reliability, as well as art and cultural approaches, typological and theoretical generalization, which allowed to determine the main forms of visual research, its interaction and role in research of cultural objects. **The scientific novelty** of the obtained results is determined by the possibility of applying new methods and approaches in expert activity, in particular understanding the current trends in the analysis of cultural objects, acquaintance with the dynamics and forms of analysis of visual research, understanding the theory of images used by visual researchers. **Conclusions.** Today, new methods from various fields of knowledge are actively involved in the study of cultural values, which led to the emergence and formation of a powerful domestic school of expertise in the field of culture. Visual research is a relatively young phenomenon, characterized by pronounced socio-cultural dynamics. Consideration of visual research in the context of the examination of cultural values is an attempt to go beyond traditional art history and the formation of new value criteria, and possibly the social components of expert research.

Key words: examination of cultural values, methods of expert research, visual rotation, visual research of culture, “view of the era”.

Актуальність теми дослідження. Експертизи культурних цінностей на даний час є динамічною формою дослідження культурних цінностей. Підвищений інтерес до проблематики дослідження культурних цінностей пов'язаний з формуванням нових соціально-економічних умов, в тому числі ринку культурних цінностей в Україні, що привертає увагу істориків, мистецтвознавців, оцінювачів, музеєзнавців, колекціонерів тощо. Важливими методами експертних досліджень залишаються стилістичний, джерельний та техніко-технологічний аналіз творів мистецтва, що дозволяють виявити індивідуальні ознаки об'єкту експертизи.

Актуальність дослідження визначена відсутністю сталої методики експертних досліджень та необхідністю її вдосконалення. Наукове осмислення нових методів дослідження культурних цінностей ще продовжується з метою формування достатньої теоретичної бази експертної діяльності. В контексті зазначеного саме візуальні методи досліджень встигли зайняти свою місце в системі пізнання світу. Вони активно залучаються до наукових розвідок історичного, культурологічного, мистецтвознавчого, психологічного, соціального характеру. Крім того, візуальні дослідження на сьогодні досягли відповідних результатів, зокрема в проблематиці інтерпретації предметів культури як культурних феноменів, розглядаючи їх як в контекст їх створення, так і використання.

Мета статті – проаналізувати методологічне забезпечення експертизи культурних цінностей, в тому числі - мистецтвознавчий аналіз, уточнено взаємозалежності мистецтвознавчого та візуального підходів в інтерпретації творів мистецтва.

Аналіз досліджень і публікацій. Вирішення проблем, пов'язаних з експертизою, в тому числі культурних цінностей, набуло значного розвитку на початку ХХІ ст., в тому числі в сфері мистецтвознавчої експертизи: В. Бітаєв, Ю. Вакуленко, О. Живкова, В. Індутний, О. Калашникова, В. Карпов, Ю. Романенкова, О. Школьна, В. Шульгіна, О. Федорук.

Експертиза культурних цінностей – це фактично «маленьке наукове дослідження» висновок якої відображає цінність твору мистецтва для суспільства, на основі особистих знань та професіоналізму фахівця та передбачає встановлення часопросторових параметрів предметів культури. Важливими методами, що визначають порядок проведення експертизи, є стилістичний аналіз творів або так званий мистецтвознавчий аналіз, що дозволяє виявити індивідуальні ознаки об'єкту експертизи за

допомогою понять «жанр», «композиція», «ритм», «кольори й колорит», тощо. Відповідність твору вимогам того чи іншого стилю – один з важливих елементів експертизи культурних цінностей.

Величезну роль відіграють також практичні знання експертів, які мають можливість досліджувати твори різних епох. Важливе місце в експертній діяльності займає категорія «історичний стиль». У зв'язку з тим, що кожний світовий художній стиль диктує характер матеріалу, техніку виготовлення, геометричну форму, декор, колорит виробів образотворчого або декоративно-ужиткового мистецтва. Крім того, експерти під час своєї роботи часто звертаються до наукової та довідкової літератури: монографій, альбомів, довідників, каталогів тощо. Джерелознавчий аспект, відомості про автора або власника, значно полегшують роботу експерта. Біографічні дані допомагають уточнити час створення об'єкта експертизи, розширити інформаційні можливості, прослідкувати зв'язок з конкретним середовищем чи подією, що особливо важливо для меморіальних пам'яток. Такі дані експерт може знайти в письмових, архівних, музейних документах або зображальних джерелах.

Саме порівняльно-історичний метод дозволяє виявити аналогічні дані стосовно написів, підписів, клейм, інших позначок, які також допомагають з'ясувати чи підтвердити місце та час створення, автора чи власника об'єкта експертизи, оскільки кожна культурно-історична епоха створює власну систему просторово-часових координат культури.

Аналітичний метод дозволяє експерту сформулювати висновок про оригінальність твору, його авторство, датування, місце створення та інші особливості.

Враховуючи вищезазначене, успішність експертної діяльності в галузі культури багато в чому залежить від ступеня оволодіння спеціальними знаннями у галузі культури та мистецтв, зміст якої залежить від компетентного аналізу конкретного предмету культури, що складається зі стильового (мистецтвознавчого) аналізу, вивчення джерельної бази та техніко-технологічного аналізу, на підставі отриманих об'єктивних даних експерт формулює висновок стосовно об'єкта дослідження.

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб зрозуміти суть діяльності з експертизи культурних цінностей та змістовно наблизитись до вирішення її проблем, необхідно вивести ряд особливостей «мистецтва бачити, помічати, зчитувати образи». Простір мистецтва –

сповнений візуальною інформацією, але важливо не тільки лише дивитися, а, й бачити. Цей магічний процес знайомства з твором мистецтва складний, вимогливий, але, в той же час, він зачаровує і винагороджується.

Паралельно з проблематикою експертного дослідження культурних цінностей відбулась зміна вербальної парадигми бачення світу на образну. Цей процес відбувався поступово починаючи з XIX ст. та пов'язаний, більшістю дослідників культури, з процесом зародження масової культури. На рубежі XIX – XX ст. відбувається розділення понять фізіологічне бачення предмета та візуалізація (процес осмислення) об'єкта дослідження. Тобто процес повсякденного механічного сприйняття предметів/образів починає замінюватись інтерактивними пошуками пояснення побачених образів/предметів. Це явище в науці в кінці XX ст. отримало назву «візуальний поворот» (visual studies).

Теоретичним підґрунтям нового наукового напрямку дослідження культури вважають започаткований у кінці XIX – XX ст. вченим-мистецтвознавцем Н. Кондаковим іконографічний метод у мистецтвознавстві. Перше ґрунтовне дослідження Н. Кондокова, присвячене систематизації та аналізу грецької мініатюри, було спрямоване на групування сюжетів за тематичним принципом. Наступне масштабне дослідження було присвячене релігійній іконографії, у якому Н. Кондаков підтвердив тісний зв'язок між ілюстрацією та історико-культурним контекстом їх створення.

Основні початкові принципи візуальної культури розроблялися Т. Мітчеллом та Д. Елкінсом. У науковій літературі відома низка досліджень, присвячених дослідженням візуальності у сфері культури і мистецтва Дж. Бергера, Х. Бельтінга, Х. Бредекампа, Г. Бьома, М. Джей, Н. Мірзоева та інших.

Значний інтерес представляють візуальні дослідження в контексті мистецтвознавчих студій, а саме: дотикове та оптичне в концепції А. Ріглі; живописне та пластичне у роботах Г. Вельфліна; візуальні образи та форми в іконології Е. Панофського; аналітика живопису Е. Гомбріха та Г. Зедльмайра. «Велике переселення образів» у дослідженні А. Варбурга.

Проблематика візуальних досліджень репрезентована у роботах Бермінгемської школи соціальних досліджень (Р. Вільямс та С. Голл) і журналі «October» (Р. Краусс, Б. Бухло).

Термін «візуальна культура» (visual culture) був запозичений з праць М. Баксандаля «Живопис і досвід в Італії XV століття: введення

до соціальної історії живописного стилю» (1972), С. Алперса «Мистецтво опису: голландський живопис XVII ст.» (1983), а також зі статті «Анкетні про візуальну культуру» опублікованої у відомому мистецтвознавчому виданні October (1996). Після довгої наукової дискусії новий напрямок отримав назву «візуальні дослідження», а його предмет – «візуальна культура» [4].

Брюховецька О. В. згадує, що перша навчальна програма у полі візуальних досліджень «Візуальні і культурні студії» («Visual and Cultural Studies») була запропонована в Рочестерському університеті (1989) і збрала зірковий склад науковців, що згодом стали ключовими постатями у сфері досліджень візуальної культури, серед них: Міке Баль, Майкл Енн Голлі, Норман Брайсон, Крег Овенс, Кайя Сільверман, Констанс Пенлі, Ліза Картрайт, Девід Родовік, Дженет Волф і Дуглас Крімп [3].

Питання щодо об'єктів візуальних досліджень ставало предметом багатьох дискусій. Для візуалістів основоположною якістю вважається можливість бачити. Тобто це процес взаємовідносин людини та світу, «ми дивимось не на предмети, а на відносини між ними» [1].

Об'єктом візуальних досліджень виступає перетин двох підсистем: соціуму і культури, які розчинені один в одному і людина завжди присутня в обох. Але соціальна підсистема стосується умов існування людини, культурна – впливає на духовну сферу розвитку людства.

Як вже зазначалось, науковий доробок візуального напрямку досліджень значний. Предметна область цікава з точки зору дослідження культурних цінностей – це теорія образу. Науковці-візуалісти кінця XX – початку XXI ст. не заперечуючи «документального» значення культурних цінностей як інформаційних джерел певної епохи, які віддзеркалюють «дух епох». В якості самостійного напрямку М. Баксандаля пропонує зосереджуватись на багаторівневому вивченні різноманітних контекстів створення і побутування, наприклад творів живопису. М. Баксандаля назвав свій метод аналізу зображень «period eye», або «погляд епохи». Пропонуючи новий метод, дослідник спирався на наукові розвідки інших мистецтвознавців, перш за все на уявлення про мистецтво як невід'ємну частину культури в широкому антропологічному сенсі, яке розвивалося школою А. Варбурга (до неї належав і сам М. Баксандаля). Тісно пов'язаний з цією школою

Е. Панофський стверджував, що стиль мистецтва і стиль мислення певної епохи пов'язані між собою.

Не зважаючи на загальноприйняті трактування, американський антрополог М. Херсковіц доводить, що візуальний досвід не виникає від одиничного контакту з реальністю, а є результатом непрямого формування. Тобто людина, яка народилась та виховувалась у родині ремісника, в цьому культурному середовищі, звикає трактувати з дитинства, наприклад, гострі та тупі кути. Людина, що формувалась в інших умовах, де немає контактів з гострими предметами, сприйме світ інакше.

Наслідуючи М. Херсковіца, М. Баксандау ускладнює його підхід. Зорові звички формуються несвідомо і поза волею людини (коли вона є частиною певного середовища) – це пасивне засвоєння світу. Інші візуальні практики людина опановує активно і свідомо, потім використовує ці навички в інших видах практик. Тобто візуальні навички складаються під впливом соціального та культурного досвіду.

Для того, щоб найбільш повно представити розвиток сучасного візуального напрямку дослідження мистецтва, зрозуміти його функції і цілі, звернемося до праць Н. Мазур, яка зупиняється на ряді важливих особливостей, які, так чи інакше, впливають на глибину дослідження творів культури і, відповідно, на розуміння механізмів сприйняття або значення мистецтва [4].

По-перше, дослідники-візуалісти, вивчаючи проблему інтерпретації творів, звертались до попереднього досвіду мистецтвознавців та ідентифікованих ними предметів культури. Наприклад, сучасний науковець Н. Мазур звертається до твору Антонелло де Мессіна «Аннунціати» та пояснює формування візуальних навичок під впливом соціального досвіду. Дослідниця зазначає, що «ми краще розрізняємо відтінки кольору, якщо у них є особливі назви, а у нас є досвід їх розрізнення: якщо вам хоч раз доводилося купувати білу фарбу для ремонту, ви набагато краще будете відчувати різницю між лаковим білим і матовим білим» (перек. Шман С.) [6].

Продовжуючи тему формування візуального досвіду, необхідно звернути увагу, що при усій свободі залучення несподіваних контекстів і використання різнопрофільних операційних кодів візуалісти також вирішують питання нормативності під час дослідження творів мистецтва віддалених від нас за часом, чи є критерії, за якими можливо бути впевненими, що припущення правильне? Вирішується ця

проблематика з абсолютно різних сторін і виходячи з різних відправних посилок, тобто суб'єктивно. Наприклад, одним з критеріїв встановлення соціального статусу портретуємої особи може бути якість використаних матеріалів, відомий в мистецтвознавстві факт. Повертаючись до роботи Антонелло де Мессіна «Аннунціати» Н. Мазур акцентує увагу на використанні майстром насиченого синього кольору для зображення плати на голові Богородиці. Дослідниця пояснює, що італієць XV ст. відчував різницю між відтінками синього кольору. На той час синій виготовлювався з двох пігментів. З ультрамарину, що мав насичений синій колір, був найкращим і найдорожчим, після золота та срібла, він використовувався для зображення особливо цінних елементів живописних творів. Німецький блакитний виготовлявся з простого карбонату міді та мав посередні якісні характеристики.

Крім того, різниця сприйняття біблійних сюжетів людиною XXI ст. та XV ст. суттєво відрізняються. Для нас це зображення архангела Гавриїла, що приносить звістку Діві Марії. Прихожанин XV ст. сприймав чудо Благовіщення як драму у трьох діях та розрізняв до п'яти психологічних нюансів зображень Діві Марії (хвилювання, роздуми, запитування смиренність і достоїнство). Всі п'ять нюансів внутрішніх переживань Богородиці митці зображували.

Тобто науковці-візуалісти закликають дивитися на твір мистецтва як на повідомлення, або комунікативний акт. Умовний адресат цих повідомлень, в переважній більшості був сучасник митця, що володів відповідним запасом знань, вірувань, звичок та навичок, які активувалися під час сприйняття зображення. «Щоб зрозуміти повідомлення художника, треба подивитися на його твір «поглядом епохи», а для цього необхідно задуматися та знати, яка була культура тієї епохи взагалі які були її уявлення про те, що могло і повинно було бути предметом мистецтва. Зокрема, такий підхід під назвою «Погляд епохи» збагачує не тільки інтелектуальний, а й емоційний досвід [2].

Таким чином, для науковців-візуалістів об'єктами дослідження залишаються традиційні мистецькі об'єкти, змінюються тільки підходи до них. Дослідження творів мистецтва спирається на мистецтвознавчий аналіз (зі збереженням традиційної методології мистецтвознавства) з додаванням або запозиченням нових методів з інших дисциплін. Візуалісти роблять сміливу справу розвиваючи тенденцію критичного бачення, тренуючи уважність, виділяючи соціальний аспект.

Наукова новизна одержаних результатів визначається можливістю застосування у експертній діяльності теорії образів для поглиблення знань про культурні цінності та взаємозв'язок з різними галузями наук для вирішення важливих соціокультурних завдань. Візуальні дослідження – відносно молоде явище, що відрізняється яскраво вираженою соціокультурною динамікою. Розгляд візуальних досліджень в контексті експертизи культурних цінностей є спробою вийти за межі традиційного мистецтвознавства та формування нових ціннісних критеріїв, а можливо, соціальних компонентів експертних досліджень.

Отримані результати можна вивести в наступні позиції:

Культурні цінності є відбитком стану розвитку суспільства, вони вміщують інформацію про різні історичні події, про розвиток художньої культури взагалі і окремих її видів, зокрема.

Візуальні дослідження культури можуть бути допоміжним методом експертизи культурних цінностей.

Візуальні методи допомагають підтвердити точність атрибутованих персонажів, зображень, використаних матеріалів. Крім того, стимулюють дослідника бути уважним до деталей та мотивують поглиблювати знання.

Напрямок досліджень, в якому працюють дослідники, не передбачає кордонів та розмежувань гуманітарної сфери і передбачає глобалістичну відкритість розумових і методологічних операцій.

При усій свободі залучення несподіваних контекстів і використання різнопрофільних операційних кодів візуальні дослідження в ядрі своєму містять нормальне мистецтвознавство.

Висновок. Експертиза культурних цінностей складається із розмаїття мистецьких практик, які у своїй багатогранній єдності становлять складну палітру знань про культурні цінностей та культуру і продовжує вдосконалюватись. Візуальні дослідження в експертній діяльності доцільно розглядати як сукупність способів пізнання культури.

Література

1. Баксендолл М. Узоры интенции : Об историческом толковании картин / пер. с англ. М. Соколова. М. : ЮниПринт, 2003. 200 с.
2. Бергер Д. Искусство видеть / СПб.: Клаудберри, 2012. 184 с.
3. Усманова А. Р. Насилие как культурная метафора: вместо введения // Визуальное (как) насилие : сб. науч. тр. (м. Вильнюс, 2007): від. ред. А. Р. Усманова. Вильнюс : Европейський гуманітарний університет, 2007. С. 5-37.
4. Мазур Н. Мир образов. Образы мира. Антология исследований визуальной культуры. СПб.; М.: Новое издательство, 2018. 544 с., ил., 2018.
5. Панофский Э. Смысл и толкование изобразительного искусства. Статьи по истории искусства. СПб.: Гуманитарное агентство «Академический проект», 1999. 455 с.
6. Шман С. Методологічні засади експертної діяльності в Україні // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв (м. Київ, 2020 р.) : №1 / за гол. ред. Денисюк Ж. З. Київ : Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, 2020. № 1. С. 19-24.

References

1. Baksendall M. (2003). Intention patterns: On the historical interpretation of paintings (M. Sokolova, Trans). Moscow: UniPrint [in Russian].
2. Berger D. (2012). The Art of Seeing: St. Petersburg: Cloudberry, [in Ukrainian].
3. Usmanova, A.R. (2007). Violence as a Cultural Metaphor: Instead of an Introduction. A.R. Usmanova resp. ed.), Visual (as) violence: Sat. scientific. tr., (pp. 5-37), Vilnius: European Humanitarian University [in Republic of Lithuanian].
4. Mazur N. (2018). The World of Images. Images of the world. Anthology of Visual Culture Research. SPb.; M.: New publishing house [in Russian].
5. Panofsky E. (1999). The meaning and interpretation of the visual arts. Articles on the history of art. - SPb.: Humanitarian agency «Academic project» [in Russian].
6. Shman S. (2020). Methodological principles of expert activity in Ukraine. Zh. Z. Denesyuk (Eds.), Herald of the National Academy of Management of Culture and Arts (№ 1) (pp. 19-24). Kyiv, NAMSCAA [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 04.03.2020
Отримано після доопрацювання 15.05.2020
Прийнято до друку 20. 05.2020